

1

האזוריות החדשה בישראל

סקירת ידע בנושא:

אזוריות בארץ ובעולם

תוכן עניינים

iii	הקדמה
iv	מילון מונחים
1	1. דיון במונחי יסוד
1	1.1. אזור טבעי
1	1.2. אזור מלאכותי
2	1.3. טריטוריה
3	2. אזוריות
3	2.1. מניעים ליצירת אזוריות
4	2.2. גוף הידע היישומי: אזוריות ישנה ואזוריות חדשה
7	2.3. גוף הידע האקדמי
9	3. שחקנים ליצירת מערכת אזורית
12	4. אזוריות בעולם
13	4.1. מדיניות אזורית של האיחוד האירופי
14	4.2. מקרה בוחן - התחדשות אזורית באפוליה (Apulia), איטליה
15	5. אזוריות בישראל
16	5.1. מקרה בוחן - אשכולות אזוריים בישראל
19	6. סיכום
20	7. ביבליוגרפיה

חוברת זו הודפסה בשנת 2018 על ידי משרד הפנים ומכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל
כל הזכויות שמורות לפורום המומחים לאזוריות

כתיבה: טלי הינדי
פיתוח ידע ועריכה: נועה בהיר וקס
עריכה: נועה בהיר וקס, קרן דורון-כץ
עיצוב גרפי: סטפני ורותי עיצוב
הדפסה: דפוס אלמוג, ירושלים

ניתן לצטט מחוברת זו באופן הבא:
פורום המומחים לאזוריות. (2018). סקירת ידע מס' 1: אזוריות בארץ ובעולם. ירושלים: משרד
הפנים ומכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל.

סקירה זו היא סקירת הידע הראשונה שנערכה במסגרת פורום המומחים לאזוריות. מטרת הסקירה לפרוש בפני משתתפי פורום המומחים לאזוריות בישראל יריעה רחבה של ידע בתחום האזוריות באופן סדור ומתמצת. היכרות מעמיקה עם בסיסי הידע הקיימים תתרום ליצירת שפה משותפת, ליישור קו בידע ותאפשר חשיבה משותפת ופיתוח ידע חדש בשולחנות העגולים ובדיונים שיערכו במהלך מפגשי המומחים. הסקירה משלבת ספרות אקדמית עם מסמכי יסוד שנכתבו על ידי ארגונים שונים, ציבוריים ופרטיים, העוסקים במדע האזור ובאזוריות.

פתיחת הסקירה במילון מושגים בסיסי בתחום האזוריות בשל ריבוי המושגים בתחום. מטרת מילון המושגים ליצור שפה אחידה לדיון. מילון המושגים כולל הגדרה אחת לכל מושג על מנת לפשט את המושגים אך בפועל ישנם מושגים מרובי הגדרות שקצרה היריעה מלדון בהם.

יחד עם זאת, שלושה מושגים נבחרו לדיון מעמיק בפרק הראשון של הסקירה: **אזורים, טריטוריות ואזוריות**. מושגים אלה הינם מושגי יסוד בפיתוח עקרונות לפעילות אזוריות ולכן פורטו גישות שונות בספרות העוסקות בהם.

העיסוק באזוריות מתקיים לאורך שנים במקביל באמצעות **מחקר** רב-תחומי בעולם האקדמי [כלכלת המרחב, מדע המדינה, גיאוגרפיה ועוד] ובאמצעות **יישום תכניות פעולה** שונות בשטח. הסקירה תביא בפני הקוראים בפרקים השני והשלישי היבטים משני העולמות על מנת לייצר נקודת מפגש ביניהם.

הפרק הרביעי של הסקירה דן בתפקידם של שחקנים שונים ביצירת מערכת אזורית מתפקדת ולאחריו מובאים שני מקרי בוחן אזוריים, בארץ ובעולם, אשר מהווים השראה לפעילות אזוריות ממוקדת צמיחה כלכלית ולפעילות אזוריות ממוקדת איכות חיים.

המסמך חובר לאור ראשי הפרקים שעוצבו על-ידי חברי צוות פיתוח א' של פורום המומחים האמון גם על עיצוב תכני המפגש השני של הפורום: **מריה ג'ריס, משרד הפנים; ד"ר איתי בארי, אוניברסיטת חיפה; רונית עובדיה, אשכול יישובי בית הכרם; קרן דורון כץ, נועה בהיר וקס וסול רפאל, מכון אלכא ג'וינט; טלי-נוי הינדי**.

מונחי יסוד (לפי א'-ב')

אזור / מקום (Place) ואזור (Region) הינם יחידות מרחביות תחומות [בעלות גבולות] שהינם תוצר של הבניה חברתית מתמשכת וארוכת שנים. מבחינה פוליטית אזורים מוגדרים 'מקומות פונקציונאליים' לצרכי משילות ותכנון כלכלי או כמרחבים שיש לטפח בקרבם מעורבות אזרחית פעילה.

טריטוריה אזור אשר גבולותיו ומשאביו נקבעו באופן מלאכותי על ידי אנשים כפועל יוצא של אסטרטגיה פוליטית. הטריטוריה מכילה תהליכים חברתיים, פוליטיים, תרבותיים, וקוגניטיביים [מודעות חברתית-מרחבית ואידאולוגיות] ולכן היא עומדת במרכזם של תהליכי זהות קולקטיביים ואישיים.

עיר - אזור (מטרופולין) אוסף גדול של יישובים עירוניים וכפריים המקיימים זיקות בעוצמות שונות אל עיר-אם, שעל שמה קרויה לרוב המטרופולין. עיר האם מספקת לערי ויישובי הלוויין שירותים בתחומי התעסוקה, החינוך, התרבות, ושירותים נוספים. מטרופולין יכולה להכיל בתוכה מספר אגדי ערים. הזיקות לעיר הראשית מתבטאות בנסיעות תדירות אליה. דוגמאות: מטרופולין טוקיו.

מערכת אזורית רשת של יחסים במרחב אזורי נתון בין שחקנים וקהילות שונות [פירמות, אקדמיה, שלטון מרכזי, שלטון מקומי, ארגוני מגזר שלישי ועוד] אשר לכל אחד ואחת יכולות ותפקידים שונים המבססים את המערכת.

מערכת חדשנות אזורית (Regional Innovation System) אזור בו שחקנים שונים מקיימים קשרי גומלין בזיקות של תעשייה עתירת ידע: פירמות, אקדמיה, מכוני מחקר, מגזר שלישי, ממשלה ועוד. דוגמאות: עמק הסיליקון, עמק ההורדות של רוטשילד ת"א, עיר הסייבר באר שבע.

מרחבים אזוריים מערכת ייצור כלכלית-אזורית שכוללת רצועת שטח תעשייתי עליה מתקיים שוק כלכלי אזורי.

מרחבים של אזוריות אזורים בהם מתקיימת פעילות התערבות אקטיבית שמטרתה פיתוח אזורי בהיבטי חיים שונים באמצעות תכניות פעולה מתוכננות.

1. דיון במונחי יסוד

1.1 אזור טבעי

אזור טבעי הוא מרחב תחום בגבולות בעל תכונות פיזיות גיאוגרפיות טבעיות או מערכות אקולוגיות של חי וצומח (Jonas, 2012). זהו אזור שנוצר על ידי הסביבה הטבעית באמצעות אקלים ונכסי טבע, לדוגמא: הרים, אגמים, נהרות, ימים וכך הלאה. נכסים אלו מהווים תנאים קבועים אשר משפיעים על מידת המשיכה אל האזור.

1.2 אזור מלאכותי

אזורים מלאכותיים הינם מרחבים אשר נוצרו על ידי אנשים באופן מתוכנן או לא-מתוכנן וגבולותיהם נקבעו על ידי גופים סטטוטוריים. ברוב המקרים אלו אזורים כלכליים-חברתיים בעלי אופי כלכלי, דתי, חברתי משתנה. אזורים אינם ישויות טריטוריאליות שעומדות בפני עצמן אלא הם תוצר של הבניה חברתית מתמשכת וארוכת שנים (Jones & Macleod, 2004; Passi, 2003; 2009). בדיון האקדמי והפוליטי אזורים מוגדרים 'מקומות פונקציונאליים' לצרכי משילות ותכנון כלכלי או כמרחבים שיש לטפח בקרבם מעורבות אזרחית פעילה (Keating, 1998; Scott, 1998).

אזור חברתי-כלכלי מלאכותי יכול להיקבע 'שרירותית' על ידי גוף שלטוני או להיווצר כתהליך מתמשך של אינטראקציות הנובעות מיחסים חברתיים מקומיים ותנאים כלכליים (Massey, 1979) ורק אחר כך לקבל הגדרה רשמית על ידי גוף שלטוני. על פי גישה זו אזורים הינם טריטוריות שלמות ואחידות אשר מושפעות מתהליכים כלכליים דינאמיים בינלאומיים, התערבות מדינתית [אם מתקיימת] ותהליכי פיתוח פנים אזוריים. על פי התפיסה היחסית, יש להתייחס אל אזורים בשני אופנים:

◀ בצורה אופקית: אזורים הם מערכת אחת מתוך קבוצה של אזורים המרכיבים יחד את הכלכלה הלאומית. צמיחתו של האזור קשורה לתנאים המתרחשים באזורים אחרים במערכת הלאומית [יחסים בין מקום למקום, הבדלים בין מקום למקום].

◀ בצורה אנכית: אזורים הם חלק מהמערכת המרחבית ההיררכית אשר כוללת את הרמה המקומית, הרמה האזורית, הרמה הלאומית והרמה הגלובאלית. הרמה האזורית אינה מנותקת מהרמות השונות בהיררכיה ויש לה תפקידים שונים ביחס לרמות השונות.

בהמשך לתפיסה זו פיתח Jones (2009) את המושג 'Phase space'. זו מחשבה רעיונית לפיה אין אחידות מלאה בתכונות האזור ובביטוי הממשי שלו מאחר והוא תוצר של מתח בין תהליכים מרחביים דינאמיים (spatial flow) כמו הגירה של עובדים, תנועה של הון וכך הלאה; לבין תנאים מרחביים קבועים (spatial fix) לדוגמא: נכסי טבע, אקלים וכדומה.

התארגנויות אזוריות בישראל

איגוד ערים

איגוד רשויות מקומיות סמוכות זו לזו, אף אם אינן גובלות זו בזו. איגוד הערים מחליף את הרשות המקומית באספקת שירותים ספציפיים לתושבים. דוגמאות: איגוד ערים למים או לביוב.

אזור תעשייה מרחבי

אזור תעשייה גדול, אשר כמה רשויות מקומיות הסובבות אותו שותפות בניהולו ובהכנסות ממנו, ושזוכה להטבות ייחודיות לצורך קידומו.

ארגונים אזרחיים אזוריים

ארגון המורכב מרשויות מקומיות, נציגי ציבור, נציגי מוסדות עוגן ומגזר עסקי מקומיים. השואף לייצג את תושבי האזור, להשמיע את קולם ולבטא את צרכיהם אל מול משרדי הממשלה השונים ואל מול קובעי מדיניות. דוגמאות: מועצת הנגב, מועצת יש"ע

אשכולות אזוריים

איגוד ערים המוקם כדי לעודד פיתוח אזורי וקידום שיתופי פעולה, בנושאים שונים, בין הרשויות המקומיות החברות בו.

מרכזי תעסוקה אזוריים

התארגנויות של הרשויות המקומיות או של ארגוני מגזר שלישי לטובת מיקסום הפוטנציאל התעסוקתי באזור. דוגמאות: מרכזי מעברים, מרכזי ריאן.

עמותות תיירות אזוריות

עמותות משותפות למספר רשויות מקומיות שמטרתן לקדם את התיירות באזור. דוגמאות: חבל מודיעין, שקמה בשור, גליל מערבי, שפלת יהודה.

פארק תעשייה

אזור תעשייה הממוקם, בחלק נכבד מהמקרים, בין כמה רשויות מקומיות החולקות ביניהן את ניהול האזור. מבני התעשייה בפארק ממוקמים ומנוהלים על ידי יזם יחיד, העוסק בהשכרתם או במכירתם של מבנים אלה, ומספק להם שירותים שונים המאפשרים למפעלים חדשים השתלבות נוחה יותר.

2. אזורים

תחום האזורים נשען על שני גופי ידע: הגוף הראשון הוא גוף **ידע תיאורטי** בעיקרו שנוצר כתוצאה ממחקר רב-תחומי אקדמי [לעיתים במכוני מחקר]. המחקר האקדמי עוסק בחקר תופעות שלהן היבטים מרחביים. גוף הידע השני הוא **ידע יישומי** שנוצר כתוצאה ממעורבות פעילה בשטח ובניית תכניות פיתוח של שחקנים שונים באזורים שונים. פורום המומחים הוא ניסיון לאסוף את הידע היישומי, שמבוצע בשטח בתחום האזורים, ולחבר בין שני גופי ידע אלו, אשר מקיימים ממשקים רופפים, במטרה להגביר את האפקטיביות של אזורים בישראל.

מה בין אזור לאזוריות?

אזוריות היא פעולה אקטיבית שמטרתה קידום ופיתוח היבטי חיים שונים במערכת האזורית. כלומר, אזור הוא הגדרה של המקום ואזוריות היא הפעולה שקורית בכל אזור ואזור. יחד עם זאת, מטרתיהם של תהליכי אזוריות השתנו לאורך השנים כפי שיפורט בפרק זה.

2.1 מניעים ליצירת אזורים

התושבים חווים את איכות חייהם על פי רמת השירותים שהם מקבלים ברמה האזורית, כלומר באזור מגוריהם ולא רק ברמת המדינה כולה. נושאים ספציפיים נבחנו ברמה האזורית אף יותר מהרמה הלאומית כמו: חינוך, בריאות ורווחה. הדבר מובהק בעיקר במדדי איכות חיים, שאינם כלכליים כגון: תחושת ביטחון, תחושת שייכות וקהילתיות.

אזורים, אם כן, הם **מערכות ייצור כלכליות** המהוות רצועה של שטח תעשייתי עליו מתקיים שוק כלכלי אזורי כתוצאה של תהליכים כלכליים כגון: תהליכי העברת ידע, אגלומרציות ותשתיות מוסדיות אזוריות (Storper, 1977). התיאוריות הכלכליות אשר מסבירות את היווצרותם של אזורים כלכליים מתוארות בקצרה בפרק 'כלכלת המרחב' אך תורחב בסקירה הבאה שתעסוק בפיתוח כלכלי של אזורים.

1.3 טריטוריה

הטריטוריה הינה מושג פוליטי משתנה, המבטא אסטרטגיה פוליטית. גבולותיה ומשאביה של הטריטוריה נמצאים בשליטת אנשים (בשונה מאזור שבו הגבולות והמשאבים בדרך כלל אינם נשלטים על ידי אנשים. לכן, כל הטריטוריות הן אזורים אבל לא כל האזורים הם טריטוריות).

טריטוריה כוללת ארבעה ממדים: ממד חברתי [אנשים מיישבים טריטוריה באופן קולקטיבי], ממד פוליטי [קבוצות אשר מנסות כל העת להגדיל את כוחן ומקומן], ממד תרבותי [משמרת זיכרון קולקטיבי היסטורי ותרבותי] וממד קוגניטיבי [מודעות חברתית-מרחבית ואידאולוגיות שהתפתחו לאורך ההיסטוריה באשר לטריטוריה מסוימת]. ארבעת הממדים של הטריטוריה מאפשרים לה לעמוד במרכזם של תהליכי זהות קולקטיביים ואישיים, כלומר, להיות חלק מהסיפור [הנרטיב] האישי והלאומי וחלק מההגדרה העצמית הקולקטיבית של עם או אומה. (Passi, 2009)

גבולות הטריטוריה אינם קבועים. תהליכי הגלובליזציה יצרו אזורים פתוחים המכונים 'אזורים מחוררים' (Katzenstein, 2005). על מנת לחדד, גבולות הטריטוריה בכל הקשור לפעילויות החברתיות המתקיימות בה (פעילות כלכלית לדוגמה) היא מרחב פתוח יותר ובפעילויות אחרות היא יכולה להישאר סגורה באופן יחסי (הגירה לדוגמה). טריטוריות באופן הדרגתי 'זולגות' או 'נמתחות' במרחב והפכות להיות חוצות גבולות (באירופה הן חולשות על מספר מדינות).

קונפליקטים בינלאומיים בנושאי גבולות פחתו מאוד מאז שנות התשעים של המאה הקודמת וגבולות המדינה במקרים רבים פתוחים יותר מבעבר; אולם, הגבולות עצמם והטריטוריה עדיין מהווים מכשירים רבי עוצמה וחשיבות בידי הטריטוריאליזציה, לדוגמה, באמצעות המדינה שולטת בתנועות הגירה או שקבוצות אתניות נאבקות ליצירת טריטוריה נפרדת על מנת לקיים בה זהות עצמית. טריטוריאליזציה מתרחשת בתצורות מרחביות שונות ועוסקת בשאלות של אוטונומיה, פלורליזם, דמוקרטיה וכדומה. טריטוריות הן גם אזורים נתפשים [המכונים גם vernacular regions] כלומר שטחים פסיים אשר קבוצת אנשים מייחסים להם משמעות רגשית סובייקטיבית [ארץ ישראל השלמה לדוגמה].

בסקר שנערך בקרב מדינות אירופה עלה כי תושבים מייחסים חשיבות רבה יותר עבור איכות חייהם לסביבתם מאשר לרמת המשפחה או לרמת המדינה (OECD 2013).

המניעים ליצירת אזוריות השתנו לאורך השנים לאור התובנות שעלו בקרב מקבלי ההחלטות ביחס לפעולות התערבות שונות (יתואר בפרק אזוריות בעולם):

- ◀ ניצניה של האזוריות החלו כמענה לצורך לצמצם פערים כלכליים בין אזורים וזאת לאור התעצמותה של הכלכלה הגלובאלית ושינויים בדינאמיקה הכלכלית של אזורים ולכן פעולות ההתערבות האזוריות התמקדו בצמיחה כלכלית של אזורים (העלאת התמ"ג).
- ◀ הצמיחה הכלכלית של אזורים לא צמצמה פערים כלכליים- חברתיים בין שכבות אוכלוסייה שונות ומקבלי ההחלטות הגיעו למסקנה כי יש להתמקד בצמיחה כלכלית מכלילה ובהעלאת איכות החיים של תושבי האזורים השונים.
- ◀ התפתחות מערכת היחסים בין השלטון המרכזי והמקומי לאורך השנים זיהתה את הצורך לעידוד מעורבות אזרחית פעילה של תושבים בתהליכי קבלת ההחלטות.

2.2 גוף הידע היישומי: אזוריות ישנה ואזוריות חדשה

בשלושת העשורים האחרונים חל שינוי במדיניות האזורית באירופה, קנדה ואוסטרליה ואנו עדים למעבר מאזוריות ישנה שהתמקדה בצמצום פערים בין אזורים ובצמיחה כלכלית באמצעות חלוקה מחדש של משאבים כלכליים (economic redistribution) לעבר מדיניות אזורית חדשה שמתמקדת בצמיחה מכלילה, העלאת רמת החיים ומעורבות אזרחית באמצעות פעולות התערבות מותאמות ומבוססות-מקום.

'האזוריות הישנה' מתייחסת לפעולות התערבות אזוריות שהתרחשו אחרי מלחמת העולם השנייה באירופה בעיקר לצורך שיקום כלכלי לאחר המלחמה. פעולות אלה התחזקו מאז שנות השישים של המאה הקודמת (1960) כאשר מרבית המדינות המערביות נאבקו בפערים כלכליים גדולים בין אזורים עקב חלוקת משאבים מצומצמת מהשלטון המרכזי, צמצום שווקים חקלאיים ותהליכי עיור מואצים.

תחילה נטו מרבית המדינות לטפל בבעיה זו באמצעות העברת תשלומים מהמשל המרכזי או הפדרלי לאזורים העניים יותר (פרובינציות, מדינות או מחוזות - בהתאם לכל ארץ). המשל המרכזי עסק גם בפיתוח והשקעה של תכניות התערבות לאזורים הנחשלים. אולם, גישה זו של מרכז וחלוקה מחדש לא עמדה ביעד של צמצום פערים (OECD, 2016) ובחלק מהמקרים אף עוררה התמרמרות בקרב אזורים מבוססים באופן יחסי על נטל המיסים כבד. לעיתים, השקעות ציבוריות אלה פגעו במוטיבציה של אותם אזורים נחשלים לייצר כלכלה תחרותית מחשש לאובדן ההשקעות הציבוריות.

לצד ההשקעות הציבוריות נלוו תכניות התערבות שנוצרו ברמה הארצית אולם לא ניתן היה ליישמן ביעילות עקב היעדר תיאום עם המשל המקומי, החברה האזרחית והגורמים העסקיים. במדינות רבות נכשל הניסיון לצמצם את הפערים הבין-אזוריים שתוצאותיו בהחמרת בעיות חברתיות קשות

כגון: אבטלה גבוהה, הגירה פנימית מסיבית ואף עלייה מדדי פשיעה.

התגבשותה של מדיניות אזורית חדשה בשנות התשעים של המאה הקודמת התחוללה כתגובה לכשלי הגישה האזורית הישנה וכתגובה להתפתחותה של המערכת הגלובאלית האזורית אשר במרכזה אינטרסים כלכליים, חברתיים, פוליטיים ותרבותיים. מדינות שונות באירופה, בקנדה ובאוסטרליה, פיתחו גישה חדשה שמטרתה חיזוק הצמיחה הכלכלית האזורית. תכניות התערבות אלה משלבות חלוקת משאבים שמוכתבת 'מלמעלה למטה' יחד עם תכניות פיתוח והגברת תחרותיות שמונעות על ידי מקור מקומי 'מלמעלה למטה' (אם כי רבות ממשיות גם בחלוקה מחדש של משאבים).

מדינות שונות באירופה, קנדה ואוסטרליה הבינו שמדיניות המתמקדת בתמריצים כלכליים בלבד למשיכת עסקים לאזור נתון [כמו הפחתת מיסים] אינה אפקטיבית לאורך זמן מאחר ואותם עסקים אינם מתבססים באזור בטווח הארוך. (Delgado et al., 2014). מעבר לכך, הצמיחה הכלכלית המקומית חלחה באופן חלקי בלבד לכלל שכבות האוכלוסייה והנהנים העיקרים ממנה הן הפירמות, שתומצו להגיע למקום, ושכבות אוכלוסייה חזקות.

אותן מדינות חיפשו אסטרטגיה חדשה לבניית כלכלה מקומית מכלילה, תחרותית ובת קיימא על מנת ליצור רמת איכות חיים איכותית לתושבים ולכן התמקדו בהשקעה ציבורית בתעשיות מבוססות נכסים מקומיים, בפיתוח מיומנויות, בהגברת ההשכלה, בפיתוח עסקי וחדשנות (OECD, 2014). במקביל, נבנתה אסטרטגיה למגזר הכפרי אשר מתמקדת בזיהוי ומינוף נכסים כפריים אלטרנטיביים לענף החקלאות. (OECD, 2016).

יתרה מכך, רבות מהמדינות המערביות והאירופאיות העבירו כוח פוליטי מהשלטון המרכזי לשלטון אזורי וזאת על מנת לייצר מעורבות אזרחית חזקה יותר באזורים שונים. מקבלי ההחלטות זיהו את הצורך בבחינה מחדש של מידת הביטוי, העמידה והמימוש של הזכויות האזרחיות באזורים שונים של המדינה (Agnew, 2002; Bialasiewicz, 2002; Keating, 2001). היחסים בין השלטון המקומי לבין האזרחים השתנו לאורך השנים. ממערכת יחסים בה השלטון המקומי [כבא כוחה של המדינה] קובע ומעצב את אופי השירותים ואיכותם והאזרח הוא צרכן פאסיבי התפתחה מערכת יחסים בה האזרח הוא צרכן מעורב ודעתן אשר יש בידיו הזכות למעורבות בעיצוב השירותים, הפעלתם והערכתם (בן אליא, 2006). מדיניות זו מטילה חובה על השלטון המקומי לקיים תהליכי היוועצות עם הציבור בנושאים הקשורים למדיניות השירותים הציבוריים, רמתם ועלותם.

רבות מאותן מדינות מעורבות גם ברפורמה ובנייה מחדש של השלטון המקומי מתוך מאמץ להציע שירותים יעילים וחסכוניים יותר. שינויים אלה בממשל האזורי נעשו בנפרד, אולם הם קשורים למעבר מחלוקה מחדש של משאבים לעבר פיתוח כלכלי אזורי.

כפועל יוצא משינויים אלה, עוברות מדינות האיחוד האירופי, בריטניה, ארה"ב ואחרות לגישה אזורית חדשה המבוססת על מדידת רמת איכות החיים באזורים שונים ועידוד מעורבות אזרחית פעילה ברמה האזורית (Aslam & Corrado, 2012; Bagstad & Shammin, 2012; Wallace, 2013;). (OECD, 2013; Larson, 2013).

אם כן, הגישה החדשה לאזוריות היא רב ממדית ומורכבת. משלבת גורמים מדינתיים, חוץ מדינתיים, בעלי זיקה שלטונית וכאלה אשר אינם בעלי זיקה שלטונית, בפעילויות פורמאליות

ולא פורמאליות באזור על מנת ליצור כלכלה מקלילה שמטרתה העלאת איכות החיים באזור ומעורבות אזרחית פעילה שמחזקת את האזור מבחינה פוליטית. השחקנים, הלוקחים חלק בפעילות האזורית, מפוזרים על פני רמות שונות בהיררכיה המרחבית [מקומי-אזורי-לאומי-גלובאלי]. האזוריות החדשה יוצרת הבנייה מחדש של מוסדות [מיסוד] במקומות חדשים בהיררכיה המרחבית וכתוצאה מכך היא יוצרת מבנה היררכי חדש של המדינה. (Passi, 2009) יתר על כן, פעילות ברמה האזורית מאפשרת לזהות תופעות ייחודיות שמפריעות לאיכות החיים באופן מותאם ומעמיק ולסייע ביצירת פתרונות אפקטיביים (עוזיאל, 2013).

אם כן, 'האזוריות החדשה' היא גישה ליצירת צמיחה כלכלית מקלילה ארוכת טווח עם אחריות חברתית. לעומתה, האזוריות הישנה התמקדה במדיניות צמיחה כלכלית שמגדילה את התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) אך אינה מחלחלת לכלל שכבות האוכלוסייה ואינה מעניקה מענה הולם לצרכים סביבתיים וחברתיים.

שני רעיונות מרכזיים עומדים בבסיס הגישה:

1. פיתוח אזורים בעלי יכולת קיום כלכלית - פיתוח כלכלה מקומית תחרותית בהתבסס על הידע והנכסים המקומיים. כל האזורים יכולים לבסס כלכלה מקומית אולם רק חלקם יהפכו לשחקן בולט ודומיננטי בכלכלה הלאומית או בכלכלה הגלובאלית.
2. מדיניות מבוססת מקום - מדיניות מבוססת מקום כוללת שלושה עקרונות:
  - ◀ תכנון אזורי המבוסס על נכסי האזור במטרה להשיא תועלות בטווח הארוך.
  - ◀ שימוש באמצעים שונים המותאמים לצרכי האזור כגון: יצירת ריכוזי תעשייה, יצירת פרויקטים לעידוד חדשנות ומיומנויות עובדים, או שיתופי פעולה בין מגזרים.
  - ◀ תכנון אשר משתף את השלטון המקומי והאזורי על מנת לתת ביטוי וקול לצרכי הציבור.

מרבית המדינות אשר נוקטות במדיניות 'אזורית חדשה' משלבות כלים כלכליים שונים מהמדיניות 'הישנה' ו'החדשה' על מנת לסייע לאזורים. יש להניח כי שילוב שיטות וכלים במינוחים מתואמים לאזור יניבו את המדיניות האפקטיבית ביותר.

2.3 גוף הידע האקדמי

מרחבים אזוריים [או אזורים] הם יחידת החקר של כלכלנים, גאוגרפים וסוציולוגים אשר פועלים בגוף ידע המכונה: כלכלת המרחב או מדע האזור. לעומתם, מרחבים של אזורים, הם יחידת החקר של אנשי מדע המדינה, מדיניות ציבורית וגאוגרפיה פוליטית. לעיתים נמצא ממשקים בין גופי הידע הללו וזאת בעיקר כאשר ישנו רצון ליצור מסמך מדיניות הנשען על ממצאי מחקר כלכלי.

אם כן, כלכלת המרחב עוסקת באופן שבו מתפרסים במרחב משאבים הנמצאים במחסור. לפיכך, היא מעניקה משמעות עמוקה לצורת הפרישה הגיאוגרפית ומייחסת לה השפעה על ביצועי הכלכלה. גישה זו התפתחה בעקבות המהפכה התעשייתית, ששינתה באופן רדיקלי את אופי הפעילות הכלכלית של משקי הבית מפעילות ייצור חקלאית, מבוזרת במרחב, לפעילות תעשייתית, מרוכזת. תהליכים אלה שינו את עקומות הביקוש והצריכה, שהרי רמת הייצור לנפש גדלה מאוד. המהפכה התעשייתית הביאה עמה גם תהליכי עיור מואצים ויצרה בפועל ריכוז של פעילות כלכלית במרחב (Vatne, 2011).

גוף הידע של כלכלת המרחב נוצר על בסיס תורת המיקום אשר נשענת על מודלים שונים של שימושי קרקע (Von Thünen, 1826; Alonso, 1964; Muth, 1969; Mills, 1970; Evans, 1973) וכן על בסיס הכלכלה הגיאוגרפית החדשה (NEG) שפותחה על ידי Krugman (1991a, 1991b) בתחילת שנות התשעים על מנת להציג הסבר להתגבשותן של פעילויות כלכליות במרחב בתצורות שונות של אגלומרציות ועל פיה הוצעו שלושה מודלים: מודל מרכז פריפריה, מודל המערכת העירונית והאזורית, ומודל בינלאומי.

בחירת מיקום ברמת המאקרו מבליטה שתי תופעות המוסברות על ידי המודלים של הגיאוגרפיה הכלכלית החדשה: הנטייה להתקבץ במרחב (הגוברת בתנאים מסוימים על הנטייה להתפזר) ויצירת היררכיה תפקודית במרחב.

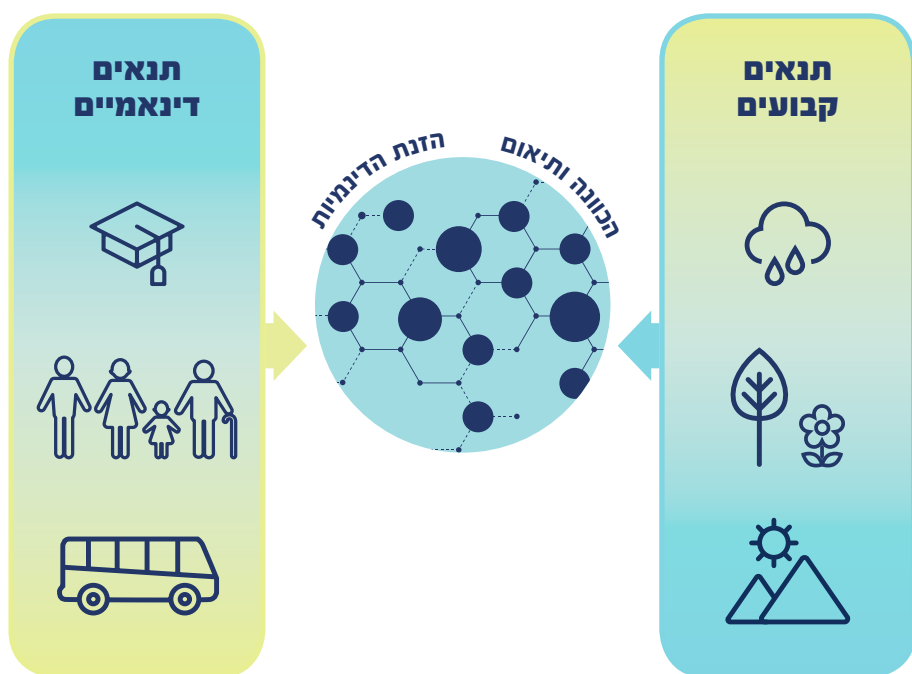
אגלומרציות [או קלסטרים] מוגדרות כריכוז של פעילויות צריכה וייצור במרחב גיאוגרפי נתון של חברות עסקיות, חברות שירותים, מוסדות להשכלה גבוהה, מכוני מחקר שונים, גופים ממשלתיים וגופי מגזר שלישי אשר מקיימים ביניהם יחסי גומלין ושיתופי פעולה בפעילויות כלכליות משלימות. ריכוזי פעילות אלה הנוצרים במרחבים גיאוגרפיים מסדרי גודל שונים ומשלבים ענפי תעשייה מסורתיים וחדשים כגון: תעשיית ההייטק, תעשיית הביוטכנולוגיה, תעשיית ייצור היין והרכב (Fujita and Thisse, 2002).

תצורה מרחבית זו היא תוצאתו של תהליך במסגרתו פועלים שני כוחות מנוגדים: הכוח הצנטריפטלי, ששואף אל המרכז וגורם להתקבצות, והכוח הצנטריפוגלי, היוצא מהמרכז החוצה

3. שחקנים ליצירת מערכת אזורית

מערכת אזורית (regional system) היא רשת של יחסים במרחב נתון בין שחקנים וקהילות שונות אשר לכל אחד ואחת יכולות ותפקידים שונים. בבסיס גישה זו עומדת הטענה שצמיחת האזור תלויה בעידוד אינטראקציה בין היכולות של הקהילות השונות בתוכו באמצעות הכוונה ותיאום בין יכולותיהם של השחקנים והקהילות; וכן באמצעות הזנת הדינאמיות של התהליך על מנת שניתן יהיה להתמודד עם הצרכים המשתנים תדיר של השחקנים השונים במערכת (Von Tunzelmann, 2009).

המערכת האזורית - REGIONAL SYSTEM

להלן השחקנים ותפקידם ביצירת מערכת אזורית:

השלטון המרכזי - תפקידו של השלטון המרכזי בתהליכי אזוריות הוא להמשיך להחזיק באינטרסים לאומיים של שליטה במרחב הכלכלי, העלאת איכות חייהם של האזרחים ויצירת לכידות חברתית. מחד גיסא, השלטון המרכזי מבחין בייחודיותם של אזורים (זהות); מאידך גיסא, שואף ליצור אחדות בפרמטרים שונים ולחבר בין האזורים (אינטגרציה). (Passi, 2009) תפקידו

וגורם לפיזור. התצורה המרחבית המתקבלת היא שיווי משקל מורכב בין הכוחות הללו שמושכים ודוחפים חברות בתוך המרחב (Fujita and Thisse, 2002; Fujita and Mori, 2005). אנו רואים את המצבים בהם נוצרות התקבצויות, שהרי במקרים בהם הכוחות הצנטריפוגליים גברו, החברות התפזרו במרחב. מודלים נוספים בתחום כלכלת המרחב יוצגו בהרחבה בסקירה הבאה בנושא: "פיתוח כלכלי אזורי".

בכל מדינה מתקיימים פערים בין ישובים [ערים, כפרים, מועצות אזוריות] ובין אזורים במדדים חברתיים- כלכליים רבים ובהגירה שלילית מיישובי הפריפריה אל יישובי המרכז. אלו תוצאותיו הגלויות של מודל מרכז-פריפריה שתואר מעלה בפרק 'כלכלת המרחב'. פערים אלו נובעים מאופי האוכלוסייה, מנכסים ועוגנים של הרשויות באזור, ממקורות הכנסה שונים, תמיכות המדינה, יתרונות לגודל ולעיתים גם משוני תרבותי ומצב כלכלי של התושבים (כך למשל ברשות עם אחוזי אבטלה גבוהים, אחוז תשלום הארנונה של התושבים הינו נמוך בהשוואה לרשויות עם אחוז אבטלה נמוך). פערים אלה מעצימים את השונות הכלכלית בין הרשויות ומאתגרים את הרשויות השונות למציאת חיים משותפים ומגבירים דינמיקה של התבצרות והתעלמות (דורון-כץ, בהיר-קס ואחרים, 2016).

גוף הידע השני העוסק בהיבטים אלו של אזוריות מגיע ממדע המדינה והמדיניות הציבורית. גוף ידע זה עוסק ביחסים שבין השלטון המרכזי לשלטון המקומי שבאים לידי ביטוי מחד גיסא בהאצלת סמכויות והקצאת המשאבים מלמעלה למטה; מאידך גיסא במימוש זכויותיהם הפוליטיות של התושבים ויצירת סביבת חיים מיטבית עבורם (Agnew, 2002; Bialasiewicz, 2002; Keating, 2001).

מחקר רב עוסק ביחסים ובמתחים שבין השלטון המרכזי לשלטון המקומי המחזיק בשני תפקידים 'מנוגדים': גוף פוליטי מייצג אשר נבחר בבחירות ישירות וגוף מבצע של השלטון המרכזי (אורבך, 2013). יתרה מכך, מחקרים רבים עוסקים בפערים התקציביים בין הרשויות (רזין, 1999; בן אליא, 1999; רזין וחזן, 2000; בן אליא, 2000), בעובדה כי לא קיים סל שירותים אחיד בין רשויות (בן אליא, 1999; בן אליא, 2006) ובהבדלים בחוסן החברתי בין רשויות (רזין, 2002; דהן, 2006; חסון וקרייני, 2006). אתגרים אלה של השלטון המקומי והמרכזי משפיעים על רמת האזור אשר מורכב מסך הרשויות הנמצאות בשטח הנתון ומיחסי הגומלין בין הרשויות השונות.

של השלטון המרכזי ביצירת מערכת אזורית הוא לעודד יחסי גומלין בין השחקנים השונים באזור באמצעות כלים ותמריצים שונים; להסיר חסמים ולצמצם תהליכים בירוקרטיים לביצוע שיתופי פעולה; להביא לידי ביטוי צרכים אזוריים בשיטת התקצוב; לתאם ולתכלל את העבודה בין משרדית בנושאים אזוריים שונים.

השלטון המקומי - תפקידיו של השלטון המקומי בתהליכי אזוריות מורכב. מצד אחד, מנהיגי הרשות המקומית מחויבים לתושביהן כשליחי ציבור שנבחרו באופן ישיר ודמוקרטי. מאידך, מנהיגי הרשות המקומית מחויבים כלפי הממשלה שאת מדיניותה הם מממשים ואף משמשים כ"קבלן משנה" המחויב לפעול על פי מדיניותה. לאור העובדה שהשלטון המקומי חובש שני כובעים במקביל תפקידיו גם בתחום האזוריות נחלקים לשניים: (1) ייצוג תושבי הרשות וצרכיהם בתהליכים אזוריים- לזהות ולהשמיע את הקולות השונים של תושבי האזור; לזהות את הצרכים, הנכסים, המיומנויות והחזון האזורי. (2) לפעול כישות המוציאה לפועל את מדיניות הממשלה: לייצר שיתופי פעולה עם רשויות שונות על מנת למקסם יתרונות לגודל, המוביל לחסכון והתייעלות במשאבים; לספק איכות חיים גבוהה לתושבי האזור הנשענת על סל שירותים איכותי לתושב וכלכלה אזורית צומחת ובת קיימא.

תושבים - הממשק הדמוקרטי מבטא את מערכת היחסים של הפרט כאזרח לבין השלטון המקומי כביטוי פוליטי אישי וכביטוי קהילתי-טריטוריאלי. מצד אחד, האזרח מתייחס אל המקום בו הוא מתגורר (אזור, עיר) כאל בחירה סלקטיבית והוא יכול להגר ממקום למקום בהתאם לצרכיו ולתנאים שהמקום מספק למיצוי הפוטנציאל האישי והמשפחתי שלו. נדבך נוסף הוא מעמדו של האזרח כחלק מקהילה אשר מבטאת את אינטרסים של הכלל. סוגיות כגון צביון האזור, חוסנו הכלכלי-חברתי, רווחת האוכלוסייה המקומית, אופן ניהול המשאבים, נורמות ציבוריות, השלכות עתידיות (בין דורות) של החלטות עכשוויות הן רק חלק ממגוון נושאים רחב בעלי משמעות קהילתית אשר תושבים רוצים לעצב במקום מגוריהם. תפקידם להביא לידי ביטוי את מערכת הערכים שלהם אל מול השלטון המקומי או האזורי בתהליכי שיתוף ציבור מוסדרים ושאינם מוסדרים, לעיתים כקבוצה מאורגנת ולעיתים באופן פרטי.

מגזר פרטי-עסקי - תפקידו של המגזר הפרטי להשיא רווחים לבעלי המניות תוך שמירה על אחריות תאגידית. משמעות הדבר היא שהפירמה הבודדת לא נמדדת רק בהצלחה כלכלית אלא גם בשמירה על זכויות העובדים, פיתוח הון אנושי, שמירה על איכות הסביבה, שמירה על הוגנות עסקית ועוד. התאוריות הבסיסיות של כלכלת המרחב מביאות בפני הקורא סדרה של שיקולים לפיהם הפירמה בוחרת את מיקומה הגיאוגרפי [יתואר בסקירה 'פיתוח כלכלי'] אולם בעשורים האחרונים עולה ההשערה כי מרבית הפירמות עתירות הידע בוחרת את מיקומן הגיאוגרפי על פי שיקולי נוחות (amenities) ומתוך רצון להיות בסביבה חדשנית בה נמצא ההון האנושי היצירתי ביותר. תפקידן של הפירמות ליצירת מערכת אזורית נעוץ בהחלטתן להתמקם באזור נתון ובכך לספק לאזור מקומות עבודה. יתרה מכך, פירמות אשר מקיימות יחסי גומלין עם שחקנים אחרים במערכת [עם לקוחות, עם ספקים, עם אקדמיה וכדומה] מצליחות למנף את הפדיון של החברה ולהכניס כספים רבים יותר לאזור (הינדי, 2017).

מגזר שלישי - המגזר השלישי אינו פועל כמקשה אחת אלא כולל ישויות מסוגים שונים (קרנות, עמותות, חברות לתועלת הציבור ועוד), שלהן תפקידים שונים במערכת האזורית. ישנן קרנות אשר מפתחות תפיסה אזורית כוללת ומנסות לחבר בין הון פרטי לבין השקעות ציבוריות על מנת למקסם את פעולותיהם באזור. קרנות אלה מפחיתות את המתחים בין השלטון המרכזי לשלטון המקומי ולכן לעיתים הן אלו הנבחרות להוביל מהלכי שינוי בשטח. לרוב, עמותות מתפקדות כקבלני המשנה של השלטון המרכזי או המקומי בביצוע תכניות התערבות באזור. לעיתים, הן מביאות כספי משקיעים לתוך תכנית ההתערבות ובכך מקלות על הרשות המקומית אולם ברוב המקרים היתרון היחסי שלהן הוא דווקא בידע ובניסיון בתחומי פעילות ספציפיים.

אקדמיה ומכוני מחקר - תפקידם של האקדמיה ושל מכוני המחקר ביצירת המערכת האזורית ממוקד בהפעלת תת מערכת יצור הידע. ארגונים אלה הינם גופים המייצרים ידע תיאורטי ויישומי המזין את השחקנים האחרים במערכת. על מנת למקסם את תהליכי ייצור הידע הם חוברים לשחקנים האחרים במערכת וכך משכללים את הידע הנצבר אצלם באמצעות חיבור לידע יישומי לדוגמא: שיתופי פעולה בין חוקרים באקדמיה לבין חממות טכנולוגיות, שיתופי פעולה בין חוקרים באקדמיה לחברות טכנולוגיות על ידי הכנסת דוקטורנטים לצוותי פיתוח משולבים; ביצוע עבודות גמר מעשיות בתוך פירמות שונות; פרקטיקום וכדומה. יתר על כן, האקדמיה אמונה על גוף הידע הנרכש בקרב סטודנטים משלל מקצועות ולכן תפקידה להוביל את תהליך רכישת הידע לפני הכניסה לשוק העבודה אך גם לאורך הקריירה עצמה.

השפעות בין מערכתיות

המערכת האזורית (Regional System) משפיעה ומושפעת ממערכות נוספות. ניתן לחלק את ההשפעות האלו לשני רמות היררכיה:

1. היררכיה אופקית, לפיה המערכת שלנו משפיעה ומושפעת ממערכות אזוריות נוספות הנמצאות במדינה.
2. היררכיה אנכית, לפיה המערכת מושפעת מרמות ההיררכיה השונות - הן **מהמערכות המקומיות** (רשויות מקומיות למשל) הנמצאות בהיררכיה הנמוכה, הן **מהמערכות הלאומיות** (המדינה בה מתקיימת המערכת האזורית ומדינות נוספות בהן יושבות מערכות), והן **מהמערכות הגלובאליות** ('אזורים תחרותיים גלובאליים') הנחשבות להיררכיה הגבוהה ביותר.

4. אזורים בעולם

התנודות והמגמות בכלכלה העולמית מאתגרות תדיר את שתי התופעות המרחביות המרכזיות, מרכז-פריפריה והטריטוריאליזם [ראה הרחבה בגוף הידע האקדמי ובדיון במונחי יסוד]. מגמות אלו יוצרות תחרות כלכלית עזה וגוברת בין אזורים שונים. מדינת הלאום שבעבר הייתה הישות המרכזית המתחרה כלכלית במדינות לאום אחרות מתמודדת כעת עם אינטרסים אזוריים פנימיים ועם תחרות כלכלית בין אזורים אשר נמצאים בתחום שליטתה. מדינות מסוימות ביזרו חלק מהמסמכויות של השלטון המרכזי לטובת השלטון האזורי, השקיעו משאבים רבים על מנת ליצור בריתות בין אזורים, וזאת במטרה ליצור מוסדות מקומיים ופיתוח אזורי. בפועל, נוצרה תצורה מרחבית חדשה לצרכי משילות אשר מביאה לידי ביטוי תהליכים אזוריים. בשונה מהאזורים שנוצרו במאה התשעה-עשרה ונשענו על גבולות מדינתיים, האזורים הנוצרים בעת הזו נתחמים על בסיס פעילות כלכלית והם נמצאים בקונטקסט עם הפעילות הכלכלית הגלובאלית.

תופעה מרחבית נוספת שנוצרה כתוצאה מהשינויים בפוליטיקה העירונית המקומית היא 'עיר-אזור' (Brenner, 2004). אלו הן ערי עולם או ערים גלובאליות הפועלות כרשתות עולמיות ומהוות מוקדים להבנת התפתחות הכלכלה העולמית. **אזורים מטרופולינית** (או המטרופולין) הפכה לנושא מרכזי בספרות של האזורים החדשה.

בשלושת העשורים האחרונים אנו עדים לסוגים שונים של חלוקה אזורית באירופה, קנדה ואוסטרליה. חלוקה רב שכבתית משתנה: בצרפת ושבדיה נמצא שלוש שכבות ממשל לעומת פינלנד בה יש שתי שכבות ממשל. חלק מהמדינות שומרות על ריכוזיות פוליטית חזקה (כמו דנמרק), בעוד שבאחרות יש אוטונומיה אזורית פוליטית חזקה (ספרד). בחלק מהמדינות האזורים הם ישויות פוליטיות אזוריות, ואילו באחרות האזורים הם ישויות כלכליות או תרבותיות.

האיחוד האירופי הגדיר מרחבים אזוריים למטרות סטטיסטיות, ובאופן שלעתיים חופף עם האזורים הפוליטיים ולעתיים לא. אזורים אלה מכונים NUTS - Nomenclature of territorial unites.

בפועל, מדיניות האיחוד מכירה בכך שאזורים הם בעת ובעונה אחת יחידות פוליטיות בתוך מדינות (כגון מחוזות בשבדיה), שטחים בעלי קשר גיאוגרפי ותרבותי ללא שכבת שלטון נפרדת (כמו האזורים בפינלנד), אזורים מבוססי קשר תרבותי (כגון דרום מזרח צרפת וקטלוניה), ואזורים כלכליים (כגון אזור הים הבלטי).

בקנדה ואוסטרליה מרחבים אזוריים מוגדרים באמצעות גבולות של מחוזות ומדינות, אך גם לפי קשרים היסטוריים, כלכליים ותרבותיים. בקנדה למשל, דרום אונטריו וצפון אונטריו הם שני אזורים נפרדים כלכלית ותרבותית למרות שהם חלק ממחוז אחד- מחוז אונטריו.

אוסטרליה חילקה מרחבים אזוריים לפי חלוקת משנה ל-55 אזורים כחלק מפרויקט Regional Development Australia, שמנוהל על ידי משרד התשתיות והפיתוח האזורי.

4.1 מדיניות אזורית של האיחוד האירופי

המדיניות האזורית החדשה באירופה (OECD, 2016) המכונה: Productive Regions for Inclusive Societies קוראת לפיתוח חברתי-כלכלי של אזורים באמצעות יצירת כלכלות אזוריות פרודוקטיביות והכללת קהילות שונות בתהליכי הצמיחה האזוריים.

מחקרים שבוצעו על ידי ה-OECD מעלים כי בשני העשורים האחרונים הצטמצם הפער בתוצר המקומי הגולמי לנפש (תמ"ג) בין מדינות האיחוד, אולם בתוך גבולות המדינה נפערו פערים בהכנסות בין אנשים, ערים ואזורים. עוד עולה מהמחקר התעצמות של התחרות הכלכלית הגלובאלית בין אזורים וירידה ניכרת בתחרות הכלכלית הפנים-מדינתית בין אזורים.

למרות שמרבית האוכלוסייה באירופה חיה במרחבים עירוניים, מדיניות האיחוד החדשה שמה דגש על פיתוח חברתי-כלכלי במרחב הכפרי, הקרוב לערים והמרוחק מהם, לאור ההבנה שלמרחב הכפרי תרומות רבות לשגשוג הלאומי.

האיחוד נוקט בפיתוח חברתי-כלכלי של ערים ואזורים בגישה מבוססת-מקום [התאמה לנכסי האזור ולצרכיו]. תכניות הפיתוח מתקיימות בתיאום ובשילוב תכניות לאומיות לפיתוח אזורי במטרה לשלב מאמצים ולעמוד בעקרונות וביעדים לפיתוח בר קיימא [Sustainable Development Goals]. עקרונות ויעדים אלה נקבעו בהסכם פאריס COP21 ובמסמכי Habitat III. כמו כן, מדיניות האיחוד מעודדת מעורבות פעילה של ערים ואזורים במטרה להעניק קול ברור יותר לצרכי התושבים בתכנון המדיניות וביצירת סדר היום באיחוד.

ממצאים: בשני העשורים האחרונים אנו עדים להתרחבות הפער במדד הפרודוקטיביות (בממוצע) בין אזורים כאשר האזורים הנמצאים בחזית הצמיחה מתרחקים מאוד מהאזורים האחרים: הפער הממוצע בתוצר המקומי הגולמי לנפש באזורים המובילים (10% מהאזורים הממוקמים ראשונים) לעומת האזורים התחתונים (75% מהאזורים הממוקמים בתחתית הרשימה) גדל ב-60%. כתוצאה מכך, אחד מכל ארבעה אנשים מתגורר באזור הסובל משיעורי פרודוקטיביות נמוכים.

ענפי תעשייה סחירים [לדוגמא שירותים או ייצור] מהווים מנוע ליצירת פרודוקטיביות גבוהה לצמצום פערים במרחבים עירוניים וכפריים, זאת למרות שהם מאופיינים בדינאמיקה שונה של צמיחה. יתרה מכך, הפערים הבין-אזוריים גדלים כאשר נמדדת שורה של פרמטרים לבחינת איכות חיים במקום מדידת הכנסות בלבד.

כפועל יוצא של תהליכים חברתיים-כלכליים אלה פונה האיחוד לאמץ מדיניות הקוראת לעלייה בפרודוקטיביות לצד יצירת תהליכי הכללה. מדיניות זו כוללת את העקרונות הבאים:

- < הכנסת רפורמות מבניות שונות [בשוק העבודה או בשוק בכלל] שילוו בהכנסת רכיבים משלימים המותאמים לאזור [כתוצאה ממדיניות מבוססת-מקום] על מנת לממש את הפוטנציאל האזורי.
- < תכניות לפיתוח אזורי שיתמקדו במנועי צמיחה והגברת פרודוקטיביות בכל האזורים באמצעות השקעות אסטרטגיות ולא רק באמצעות סובסידיות.

5 אזוריות בישראל

בישראל אנו עדים להופעתם של ארגונים ויוזמות שונות של אזוריות במטרה לספק מענה לצרכים משותפים של אזור. על פי תפיסת משרד הפנים ומכון אלכא למנהיגות וממשל בג'וינט (דורון-כץ, בהיר-וקס ואחרים, 2016), ניתן לסווג את ההתארגנויות השונות בארץ באופן הבא:

פרמטר ראשון הוא **רמת המיסוד** של ההתארגנות שבא לידי ביטוי בשני היבטים:

- האם היוזמה מאוגדת או איננה מאוגדת** - בישראל קיימת אפשרות לרישום משפטי של אזור. רשויות המעוניינות להתאגד משפטית לאזור יש ביכולתן להפוך לארגון רשום / לגוף רשמי מוכר: קבוצה, תאגיד, חברה בע"מ או עמותה. מאידך, קיימת גם אפשרות לשיתוף פעולה שאינו מאוגד רשמית, או אז תוגדר ההתארגנות בלתי פורמלית.
- האם היוזמה וולונטרית או הוקמה מכוח בחוק על-ידי הממשלה** - כפי שהורחב לעיל, במדינות רבות מתקיים מאמץ מכוון ליצירת שיתופי פעולה אזרחיים. כך גם בישראל התארגנויות אזרחיות מסוימות הוקמו מכוח חוק: הרשות לפיתוח הנגב או רשות לפיתוח ירושלים, חוק תאגידי מים וביוב ועוד. כמו כן מתקיימות התארגנויות אזרחיות וולונטריות, מתוקף החלטה של רשויות לשותף פעולה בין עצמן (בצורה מאוגדת או לא).

פרמטר שני הוא **רמת המורכבות** של היוזמה שבא לידי ביטוי בשני היבטים:

- האם היוזמה היא רב תחומית או חד תחומית** - בכמה תחומי חיים אמורה ההתארגנות לטפל? האם שיתוף הפעולה הוקם סביב תחום ייחודי אחד, או מבקש לטפל בכמה תחומים במקביל?

- תכניות לפיתוח עירוני יביאו לידי ביטוי את הקשר שנוצר בין רשתות [או מערכות] של ערים במרחב.
- מדיניות חדשה נקבעה למרחב הכפרי "Rural Policy 3.0" שמכירה במגוון הקיים בין אזורים במרחב הכפרי ובחשיבותה של הקישוריות לאזורים דינאמיים. תכנית זו שמה דגש על שיפור היתרון היחסי של הקהילות במרחב הכפרי באמצעות השקעות משולבות, סל שירותים מקומי איכותי לתושבים, מעורבות פעילה של האזרחים תוך גישה הקוראת לפיתוח 'מלמטה למעלה'.

4.2 מקרה בוחן - התחדשות אזורית באפוליה (APULIA), איטליה

אזור אפוליה נמצא בדרום-מזרח איטליה ומשתרע על כ- 20,000 קמ"ר. קו החוף באזור זה הוא הארוך ביותר מבין כל האזורים באיטליה והוא גובל בים האדריאטי ממזרח ובים האיוני מדרום. האזורים השכנים לו הם אזור Molise מצפון והאזורים Campania-I Basilicata ממערב. האזור מונה כ-4 מיליון תושבים והוא האזור הצפוף ביותר באיטליה.

אזור זה משופע במשאבי תיירות טבעיים, תרבותיים, ארכיאולוגיים, סביבתיים ועוד, לדוגמא: 250 חופי רחצה, 30 חופי נופש, 3 שמורות ימיות ומעל ל-30 אזורי טבע מוגנים. נכסי תרבות רבים ביניהם מוזיאון, גנים, טירות ועוד.

האזור הינו יעד תיירותי חשוב אשר מושך אליו 3% מהתיירים (תיירות חוץ) המבקרים באיטליה למטרות נופש. ענף התיירות באזור נמצא בעשור האחרון בצמיחה גבוהה של כ-5.4% בשנה לעומת צמיחה של כ-2% ברמה הלאומית. באזור זה נרשמה עלייה בצמיחת ענף התיירות גם בשנת 2008, עת פקד את איטליה המשבר הכלכלי, שחצתה את הצמיחה הלאומית בענף התיירות. יחד עם זאת, עיקר המבקרים באזור הינם תושבי איטליה מאזורים סמוכים.

במטרה לקדם את מנוע הצמיחה העיקרי של האזור, ענף התיירות, בוצעו מהלכים שונים מצד הממשל האזורי על מנת לחזק את המותג התיירותי 'אפוליה', ביניהם: (א) תיאום הפסטיבלים המתבצעים באזור עם תכנית הפסטיבלים הלאומית של איטליה; (ב) שיתוף פעולה עם הקרן האזורית לקידום הקולנוע (Apulia Film Commission Foundation) בתכנית משותפת המכונה - 'אפוליה וקולנוע'. במסגרת תכנית זו הוזמנו צוותי קולנוע מכל העולם להתרשם מאתרי הטבע המיוחדים של האזור. כתוצאה מכך החלו שיתופי פעולה בין אזרחים בתחום אתרי הצילום שמשכו עוד ועוד צוותי צילום בינלאומיים לאזור; (ג) חיזוק המהלך ביצירת אירועים ופסטיבלים מתחומי הספורט, האמנות והתרבות באזור.

בפועל, התפתחה באזור, לצד ענף התיירות, תעשייה אורקולית תחרותית ובינלאומית להפקת טלוויזיה וקולנוע. תעשייה זו נתמכה על יד הממשל האזורי בתקצוב ובהסרת חסמים רגולטוריים, על ידי קרן הקולנוע, ועל ידי קרנות שונות של האיחוד האירופי לפיתוח כלכלי של אזורים (ERDF). יחס ההשקעה בין השנים 2007-2019 באזור בין הקרנות לבין חברות הפקה עמד על 1:6.3. כלומר על כל 1 אירו שהשקיעו הקרנות הוציאו חברות ההפקה בהוצאה ישירה 6.3 אירו. הקרן השקיעה 1.9 מיליוני אירו וחברות ההפקה אמדו את תקציביהן בכ-11 מיליוני אירו באזור זה.

2. **האם היוזמה היא רב מגזרית או חד מגזרית** - הפעילות האזורית יכולה להתרחש בשדה מגזרי אחד, למשל השלטון המקומי, או להתרחב אל מעבר למגזר זה בתחום טיפולה, עד לכדי שיתוף פעולה עם החברה האזרחית, המגזר העסקי והשלטון המרכזי סביב נושאי העניין. פרמטר זה בוחן למעשה כמה מגזרים הנם שותפים, או בעלי היוזמה המשותפת. לעניין זה חשוב לחדד כי פרמטר זה מבקש לבחון את אותם שותפים המוגדרים בעלי היוזמה, ולא את משתפי הפעולה הנוספים שוודאי קיימים לכל יוזמה.

המופעים הבולטים של אזוריות בישראל, בדומה לעולם, הינם אזורי תעשייה משותפים למספר רשויות אשר בחלקם מהווים מערכות חדשנות אזוריות של ממש. ההבדל בין אזורי תעשייה משותפים, פארקים של תעשייה ומערכות חדשנות נעוץ בשחקנים אשר הובילו להקמת המערכת. מערכת חדשנות אזורית לדוגמה היא עיר הסייבר בבאר שבע אשר מפתחת בתחום המטרופוליני שלה יחד עם השלטון המרכזי, המגזר העסקי, האקדמיה וארגוני מגזר שלישי, מערכת חדשנות אזורית ממוקדת סייבר.

בנוסף קמו פורומים פוליטיים-חברתיים שונים על מנת לקדם פעילויות אזוריות כגון: מועצת הנגב, הפורום האזרחי לקידום הבריאות הצפון, פורום קו העימות, מועצת יש"ע וכדומה. פורומים אלה נועדו לתאם פעולות בין ארגוניות ולהשמיע את קולם של תושבי האזור הנתון.

לצד הפורומים הפוליטיים, גופים מהמגזר השלישי פועלים למען צמצום פערים בין מרכז ופריפריה ולהעלאת רמת החיים של תושבי הפריפריה בישראל באופן עצמאי או בשילוב עם משרדי ממשלה שונים. תפיסת האזוריות בקרב גופי המגזר השלישי משתנה מארגון לארגון ולעיתים איננה סדורה ושיטתית. דוגמאות לפרויקטים המביאים לידי ביטוי תפיסה אזורית הם למשל מרכזי התעסוקה האזוריים (מרכזי 'מעברים' או מרכזי 'ריאן') אשר פועלים למען השמה תעסוקתית במרחב שלם; מהלך הקמת בית הספר לרפואה בצפת כמנוף לשינוי אזורי על ידי התארגנות רשויות מקומיות, גופים פילנתרופיים, אקדמיה ונוספים; 'מועדון קפיצת מדרגה בגליל המערבי', הפועל ליצירת קבוצת מנהיגים מתנדבת הפועלת לפיתוח הכלכלי והחברתי של אזור הגליל המערבי ועוד.

5.1 מקרה בוחן - אשכולות אזוריים בישראל

תכנית האשכולות האזוריים הינה מיזם לאומי חדשני בהובלת משרד הפנים, משרד האוצר ומכון אלכא למנהיגות וממשל בג'וינט, לקידום שיתוף פעולה אזורי בין רשויות מקומיות שכנות בפריפריה. תכלית התכנית הינה לפתח אספקה משותפת ויעילה של שירותים מוניציפאליים על ידי איגום משאבים וניצול יתרון לגודל; שיפור באיכות חייהם של התושבים על ידי העלאת רמת השירות וצמצום פערים; הנגשת שירותים חדשים לפריפריה ולרשויות הקטנות על ידי יצירת מסה שתאפשר אספקת שירותים חדשים לפריפריה ולרשויות הקטנות; והובלה ותכלול של מהלכים כלכליים, חברתיים וסביבתיים לפיתוח אזורי.

תכנית האשכולות בישראל משמרת את הייחודיות של הרשויות המקומיות והמשך קיומן העצמאי, בד בבד עם קידום שותפות אזורית וולונטרית לאספקת שירותים משותפת ויעילה תוך ניצול יתרונות כלכליים ותפעוליים לגודל (משרד הפנים ומכון אלכא, 2016).

'אשכול רשויות' הינו תאגיד עירוני (איגוד ערים מסוג אשכול) המבוסס על התאגדות וולונטארית של מספר רשויות מקומיות. המעבר להתנהלות באשכולות אזוריים לצד רשויות הוא שינוי משמעותי בצורת ההתנהלות והחשיבה הן של משרדי הממשלה והן של הרשויות והעומדים בראשם. החדשנות במהלך אסטרטגי שכזה דורשת פרספקטיבה של טווח זמן משמעותי עד שניתן יהיה לראות הלכה למעשה שיפור ביכולת המשימות (עוזיאל, 2015).

בישראל נוסדו ומוסדו בשנת 2012 חמשת האשכולות הראשונים, אשר כוללים בתוכם 57 רשויות וכ 800,000 תושבים:

1. **אשכול גליל מזרחי** הכולל את הישובים: קריית שמונה, מטולה, גליל עליון, מבואות חרמון, גולן, יסוד המעלה, ראש פינה, ג'יש, חצור הגלילית, צפת, טובא זנגריא, עמק הירדן, טבריה, מרום גליל, מסעדה, עין קניא, גוש חלב, מג'דל שמס וקצרין.
2. **אשכול גליל מערבי** הכולל את הישובים: מעלות תרשיחא, עכו, בית ג'ן, מעלה יוסף, מטה אשר, מעיליא, כפר ורדים, חורפיש, מזרעה, פסוטה, תפן ושלומי.
3. **אשכול יישובי בית הכרם** הכולל את הישובים: כרמיאל, משגב, בענה, נחף, דיר אל אסד, מג'ד אל כרום וראמה.
4. **אשכול נגב מזרחי** הכולל את הישובים: דימונה, ירוחם, ערד, מצפה רמון, ערבה תיכונה, תמר, רמת נגב, חורה, ערעה בנגב, אל קסום, נווה מדבר וכסיפה.
5. **אשכול נגב מערבי** הכולל את הישובים: נתיבות, אופקים, רהט, שדרות, שער הנגב, אשכול, מרחבים, בני שמעון ושדות נגב.

הפער בין מדדי הרשויות החברות באשכולות עשוי להגיע עד לפער של 7 במדד הסוציאקונומי והשטח עליו נפרשים האשכולות נעים בין 230,000 קמ"ר עד ל 7,818,646 קמ"ר. האשכולות מכילים בין 7 ל-15 רשויות שונות ובין 87,000 ל-200,000 תושבים.

פיתוח הפעילות האזורית מתבצע במגוון סוגים וצורות, לדוגמא:

- ◀ **פורומים אזוריים מקצועיים** - פורומים המורכבים מנציגי הרשויות המקומיות בלבד ועוסק בתחום תוכן אחד. לדוג': פורום חינוך אזורי המורכב ממנהלי אגפי חינוך, פורום רווחה ושירותים חברתיים המורכב ממנהלי מחלקות רווחה, פורום איכות סביבה וכד'.
- ◀ **פורומים אזוריים משולבים** - פורומים או צוותים המורכבים מנציגי הרשויות המקומיות בלבד, ומרכיבים אותם בעלי תפקידים מעולמות תוכן שונים (לדוגמא: פורום משותף למנהלי מחלקות החינוך והרווחה, או פורום למנהלי איכות סביבה וחינוך). הפורומים המשולבים יכולים לייצר חיבור בין שני עולמות תוכן או יותר ברשויות ובכך להעשיר את החשיבה והפיתוח.

סיכום

אזורים הינו תחום ידע רחב הנשען על מחקר אקדמי ועל ידע יישומי שנוצר באמצעות תכניות התערבות אזוריות שונות בשטח. מטרת האזורים עברה ממוקד בצמצום פערים בין אזורים (בהיבט הצמיחה הכלכלית של אזור) למיקוד בהעלאת איכות החיים של תושבי האזור ועידוד מעורבות אזרחית פעילה. אזורים היא פעולה רב ממדית ומורכבת בשל ריבוי השחקנים והמשימות בקידום המערכת. ישנן גישות שונות באשר לאופי ושיטות ההתערבות 'מלמעלה-למטה' או 'מלמטה-למעלה' אולם אין גישה אחת שהוכחה כשיטה הטובה ביותר. תכניות לפיתוח אזורים נשענות על עקרונות פעולה שונים בהתאם למטרות התכנית, צרכי האזור, אופי השחקנים וכדומה. הבהרת עקרונות הפעולה היא תנאי בסיס ליצירת מערכת אזורית פעילה ואפקטיבית.

צוותים מעורבים לפיתוח נושא תוכן - צוותים המורכבים מנציגי הרשויות ונציגים נוספים: מהשלטון המרכזי, מגזר עסקי, מגזר שלישי, אקדמיה וכד'. (לדוג': צוות איכות סביבה באשכול בית הכרם המורכב מנציגי הרשויות המקומיות, המשרד להגנת הסביבה, ארגון השל ועוד). צוותים אלו הם רב מגזריים וחד תחומיים.

תכניות הנהגה אזוריות - תכנית המשלבת בתוכה נציגים מהרשויות המקומיות, שלטון מרכזי, מגזר שלישי, אקדמיה ועוד כאשר המשתתפים מגיעים מעולמות תוכן שונים (למשל: תכנית "מובילים אזורים" באשכול נגב מערבי המכילה את מנכ"לי הרשויות, גזברים, מנהלי חינוך, איכות סביבה, גופי תעסוקה אזוריים, אנשי אקדמיה, מנהלי פרקי תעשייה ועוד).

- אורבך, ג (2013). ריכוז וביזור ביחסי השלטון המרכזי והמקומי בישראל 1948-1977: השתקפותם בדיוני הכנסת 1948-1977. אופקים בגאוגרפיה, 106-88.
- בן אליא, נ. (1999). נייר עמדה: השתתפות הממשלה במימון השירותים הממלכתיים ברמה המקומית. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- בן אליא, נ. (2000). קופות התכנון: הפיסקליזציה של התכנון והפיתוח ברשויות המקומיות. ירושלים: מחקרי מכון פלורסהיימר.
- בן-אליא, נ. (2006). מסל שירותים לשירותי ליבה: הרחבת האחריות המיניסטריאלית של משרד הפנים. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- בן-אליא, נ. (2006). הדור הרביעי: שלטון מקומי חדש לישראל. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- דהן, י. (2006). תרבויות פוליטיות בערי הפיתוח. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- דורון-כץ, ק., בהיר-וקס, נ. ואחרים. (2016). אזורים בשלטון המקומי ככלי לצמיחה חברתית כלכלית. עבודת פיתוח ידע במסגרת תכנית 'בשביל הצמיחה' 2016. ירושלים: מכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל.
- הינדי, ט.ג. (2013). תהליכי סינרגיה במערכות חדשות אזוריות עתירות ידע- תיאור תמציתי. תיאור תמציתי של חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". טכניון- מכון טכנולוגי, חיפה.
- הינדי, ט.ג. (2017- טרם פורסם). תהליכי סינרגיה במערכות חדשות אזוריות עתירות ידע. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". טכניון - מכון טכנולוגי, חיפה.
- חסון, ש., וקרייני, מ. (2006). הערבים בישראל: חסמים בפני שוויון. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- עוזיאל, א. (2013). מדדי איכות חיים ככלי לקידום אזור. ירושלים: מכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל, משרד האוצר ומשרד הפנים. הנחיה ועריכה: ד"ר ענת-סריג ויונתן אורן, המכון למנהיגות וממשל - ג'וינט ישראל.
- עוזיאל, א. (2015). משילות ושותף פעולה אזורי: אתגרים והזדמנויות. ירושלים: משרד הפנים ומכון אלכא למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל. בעריכת תליה קולודני, קרן דורון כץ, גיא אברוצקי.
- ענת-סריג, ע., ודורון-כץ ק. (2014). מיזם האשכולות: דוח סטאטוס 2014. ירושלים: אלכא המכון למנהיגות וממשל, ג'וינט ישראל.
- רזין, ע. (1999). פערים תקציביים בין רשויות מקומיות ערביות ליהודיות- האם מצטמצם הפער?. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

- רזין, ע. (2002). פערים בחוסן התקציבי של רשויות מקומיות בישראל בשנת 2000: יציבות ותמורות בתקופה של תהפוכות פוליטיות. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- רזין, ע., וחזן, א. (2000). הליכים לשינוי תחומי שיפוט מוניציפליים: דמוקרטיה מקומית לעומת "שליטה מלמעלה". ירושלים: מחקרי פלורסהיימר.
- Agnew, J. (2002). *Place and politics in modern Italy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Albert, Z.G. (fall 1977). Classifying Regions: A Conceptual Approach, *international regional science review*.
- Alonso, W. (1964). *Location and Land Use*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aslam A., Corrado L., (2012) The geography of well-being, *Economic Geography*, 12 (3): 627-649.
- Bagstad K. J., Shammin R. (2012). Can the Genuine Progress Indicator better inform sustainable regional progress? —A case study for Northeast Ohio, *Ecological Indicators*, 18: 330—341.
- Bialasiewicz, L. (2002). Upper Silesia: rebirth of a regional identity, *Poland Regional and Federal Studies*, 12: 111-32.
- Brenner, N. (2004). *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford: Oxford University Press.
- Bradford, N. (2005). Place based public policy: Towards a new urban and community agenda for Canada. The Canadian Policy Research Networks website: http://ccednet-rcdec.ca/sites/ccednet-rcdec.ca/files/ccednet/pdfs/2005-bradford-place_based_policy_cprn.pdf.
- Bradford N. (2010), "Regional Economic Agencies in Canada", Mowat Center for Policy Innovation, No. 7 [https://mowatcentre.ca/wpcontent/uploads/publications/7_regional_economic_development.pdf]
- Council of Europe (CoE), United Nations Development Programme (UNDP), Local Government Initiative (LGI) of the Open Society, (2010) TOOLKIT MANUAL INTER-MUNICIPAL COOPERATION, Bratislava.
- Delgado, M., Porter, M.E., and Stern, S. (2014). Clusters, Convergence, and Economic Performance. *Research Policy* 43(10): 1785–1799.

- Massey, D. (1979). In what sense a regional problem? *Regional studies*, 13(2): 233-243.
- Mills, E.S. (1970). *Urban Economics*. Glenview: Scott, Foresman & Co.
- Muth, R. (1968), *Cities and housing*. Chicago: University of Chicago Press.
- OECD. (2005). *Building Competitive Regions - Strategies and Governance*. OECD Publishing.
- OECD. (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. OECD Publishing.
- OECD. (2016). *Framework to measure regional and local well-being*. OECD Publishing. [<http://www.oecd.org/gov/regional-policy/regional-well-being-framework.htm>]
- Paasi, A. (2009). The resurgence of the 'region' and 'regional identity': Theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of international Studies*, 35(S1): 121–146.
- Paasi, A. (2003). Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27(4): 475–485.
- Pearcy, G. E. (1973). *A 38-State U.S.A.* Plycon Press.
- Scott, A. (1998). *Regions and the World Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Vatne, E. (2011). "Regional Agglomeration and Growth: the classical approach", in: Cooke, P., Asheim, B., Boschma, R., Schwartz, D., and Todtling, F. (Eds.), *Handbook of Regional Innovation and Growth*. Cheltenham UK: Edward Elgar, 54-66.
- Von Thünen, J.H. (1826). *Isolated State*. An English Edition of Der isolierte staat. J. Wartenberg and P. Hall (transl.) (1966), Oxford: Pergamon Press.
- Von Tunzelmann, N. (2009), "Regional Capabilities and Industrial Regeneration", in: Farshchi, M., Janne, O. and McCann, P. (Eds.). *Technological Change and Mature Industrial Regions: Firms, Knowledge and Policy*. Edward Elgar, Cheltenham, 11-28.
- Wallace J. (2013). Measuring Social Progress: Is Scotland really innovative? at PROGBLOG: <http://theblogprogress.blogspot.co.il/2013/06/measuring-social-progress-is-scotland.html>
- Zambardino, B. (2011). *Financial support for the audiovisual industry in Apulia: An analysis of the impact of the Apulia Film Fund (2007-2010)*. Rome: Fondazione Rosselli.
- De Mello, L. and Lago-Peñas, S. (2012). *Local Government Cooperation for Joint Provision: The Experiences of Brazil and Spain with Inter-Municipal Consortia*, Working Paper 12-18, International Center for Public Policy, Georgia State University.
- Dollery B., Burns S., Johnson A., (2005) Structural reform in Australian local government: the Armiale Dumaresq Guyara Uralla Walcha Strategic Alliance Model, Sustaining Regions, series of positions-papers, UNE business school.
- Espana. CDLR. (2007), Good Practices in Internuncial co-operation in Europe, Council of Europe.
- Evans, A.W. (1973). *The Economics of Residential Location*. London: Macmillan.
- Fujita, M., and Muri, T. (2005). Frontiers of the New Economic Geography. *Papers in Regional Science*, 84(3):377-406.
- Fujita, M., and Thisse, J.F. (2002). *Economics of Agglomeration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jonas, A. (2012). Region and Place: Regionalism in Question. *Progress in Human Geography*, 36(2), 263–272.
- Jones, M. (2009). Phase space: geography, relational thinking, and beyond. *Progress in Human Geography*, 33(4): 487-506.
- Jones, M., and MacLeod, G. (2004). Regional spaces, spaces of regionalism: Territory, insurgent politics and the English question. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29(4), 433–452.
- Katzenstein, P.J. (2005). *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca: Cornell University Press.
- Keating, M. (1998). *The New Regionalism in Western Europe*. Cheltenham: Elgar.
- Keating, M. (2001). *Nations against the state: the new politics of nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. London: Palgrave.
- Krugman, R.P. (1991a). "Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy* 99:483-499.
- Krugman, R.P. (1991b). *Geography and Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Larson, S. (2010). Regional well-being in tropical Queensland, Australia: developing a dissatisfaction index to inform government policy, *Environment and Planning A*, 42(12): 2972 — 2989.
- LEED. (2010). *Sustainable Tourism and Local Development in Pulia Region*. Paris: OECD & LEED.

Internet sites

www.51n4e.com/project/c-mine
www.c-mine.be
eastgalil.org.il
ujia.org

